

DR. CZEGLÉDI KATALIN

A Turán népnév

1. Előszó helyett

Valek Tünde

Turulének - 2022. 03. 26. időtlen, idétlen időben...

„Kútját az Egy Jó Lelkét adjad, és benne az élet tárul a folyó - Az Élő fia mondja Annak Ő törvényt.” Papyrus Ani Holtak Könyve Thebai VII. lap -Fordította: Borbola János

Égi karoló, Járószék úr, súgjad sugarad széllel szólva népednek!
 Térülj Turul, táruljon védőszárnyad föllibénk!
 Óvd a földi létnek kiútját keresőket,
 Kik végig járnak tűrő türelemmel, megpróbáltatásokkal teli Sorsot
 Keresztül mennek a Nemesülésen, Igazuláson, Tudatosuláson
 Égi Célt nem tévesztve mélységből a magasságba kitartón
 Égi Király Háza! Égi Tápláló! Élet vizének Forrása! Kobak-csobolyó!
 Általad frissül a lélek, tisztul a szív
 Mink a Maradók élete, általad érik, kiteljesedik:
 Jó Lélek hass át, lelkesülj, terülj, terjedj, áradj, mint folyó, bővizű
 Akár Nílus áradáskor, mely lerakja a termékeny iszapot
 Tárulj titkok kapuja: Annak anyja! Hunok Honja!
 Ősi Tudás Fénye, belső látás, járja át testem-lelkem
 Tároljam, és ne felejtsem: a néven nevezést,
 Különbség tevést, mérlegelést: jó és rossz között a döntést
 Bölcsüljek meg, őserővel teljek, hogy tereljem gondolataim
 Az irigység, az ármány, a hamisság, földi bírvágy
 A viszály, békétlenség, haragvó gyűlölet, a bizalmatlanság
 Helyett
 Békességre, összefogásra, együtt munkálkodásra
 Közös örömré, segítségadásra, szeretetre, bizalomra
 Taroljam az értelmembe keveredett konkolyt
 Törjem össze, mindazt, ami árt, ölö törőmmel töröljem
 A kísértést, a háborgást, a gonosz szavakat, a könnyű prédát
 De Annak Anyjához vezető utat, égi törvényt soha ne feledjem
 Térgyelő alázattal megköszönjem körkörös Kapukban a Tisztulást!

2. Bevezetés

A *Turán* név értelmezése hosszú idő óta témája a tudományos és a nem tudományos világnak. A politikai helyzettől függően a *turáni* mint nép jelzője vagy magasztos, vagy nem magasztos, olykor sovíniszta értelemben volt használatos. A mai napig nem került a méltó helyére a *Turán* név értelmezése. Mint tulajdonnévnek és mint köznévként az etimológiája pedig el sem készült. Elérkezett az idő arra, hogy a földrajzi nevek és azok vizsgálatainak

a tükrében mindezt megtegyük. A témával kapcsolatosan feltett kérdésekre a válaszok azonban rendre ellent mondanak annak a 'tekintélyi alapnak', amelyet ma a Magyar Tudományos Akadémia a magyar nyelv eredetével, kialakulásával, tovább fejlődésével és a magyar őstörténettel kapcsolatban képvisel. Ugyanakkor a nyelvészeti kutatások során egyre gazdagabb válaszokat kapunk a feltett kérdéseinkre. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a feldolgozása, összehasonlítása a

Kárpát-medence földrajzi neveivel, egyéb tulajdonnevekkel és a közszókkal, köztük a magyar személynevekkel, törzsnevekkel, társadalmi címnevekkel és egyéb közszókcal, közelebb hozott bennünket a *Turán* tulajdonnévi és közszoji értelmezéséhez és etimológiájának a megírásához.

A Hangtan¹ elkészítése lehetővé tette az összetartozó alakváltozatok felismerését. A Morfológia, benne a Gyökrendszer és a Toldalékok rendszere hozzásegített a *Turan* szerkezeti felépítésének a megállapításához. A Jelentéstan pedig elvezetett a *Turán* közszoji jelentésének az értelmezéséhez. Mindezekkel együtt úgy látjuk, hogy a *Turán népe* másképpen az *Úr népe*, azaz 'Isten népe', 'a forrás népe' jelentésű.

Következnek: Az eddigi vélemények a *Turán* névről; A *Turán* alakváltozatai, hangtani kifejlődése, szerkezeti felépítése, eredeti jelentése. A szó családjába tartozó tulajdonnevek, közszók, majd a szótő, előtag összefüggései.

3. Vélemények a *Turán* névről

A *Turán* egy földrajzi terület neve: *Turán* területe 'a 16. században mint Turkesztán vált ismertté Európában'. (Internet) Eszerint ugyanannak a területnek kétféle elnevezése volt, ahol a *Turán* szinonímája a *Turk* (a *Turk* + *esztán* előtagja).

Turán: 'Közép-Ázsiának a Kaszpi-tenger körüli része'. A perzsa Tūrān-ból való. Ez Firduszi munkáiban az Iránt folyton pusztító ösellenségnek (vö.: av. tūra 'egy vad, rabló nép') földjét jelölte. A földrajzi irodalomban a Kaszpi-tenger körül elterülő vidék neve lett'. (KISS 1986)

Hozzátesszük, egyáltalán nem igazolt az, hogy a *Turán* név perzsa eredetű. Éppen ellenkezőleg, a perzsa vette át a szkítáktól, hunoktól. Az avesztában a *tūra* mint népnév lehet akár **tūran*, akár **tūrak* forma fejleménye. Szintén átvétel a szkítáktól, hunoktól.

Turáni-Alföld: 100-200m magas feltöltött síkság a SZU-ban, a Kaszpi-tenger, az Urál

hg., a Kazah-hátság, a Tien-san hg. és az Iráni medence peremhg-ei között. Mérsékelt övi sivatagi éghajlat (Kara-kum, Kizil-kum sivatagok). Fő folyói (Amu-darja, Szir-Darja) az Aral tóba ömlenek. Kőolaj, földgázbányászat, jelentős gyapottermesztés. (AK)

A terület behatárolása nem mond ellent az előzőeknek. Elmélet is született a névvel, vö.: *turanizmus*: Magyarországon 1910 és 1945 között: az ősi magyar-turáni rokonság téveszméjén alapuló, sovinszta fajelmélet. [←*Turán* 'vidék a Kaszpi-tengertől keletre'] (MÉK)

Turán helyének a megjelölése elfogadható, ám a magyar-turáni rokonság téveszméje nem igazolt, még kevésbé az, hogy a *turanizmus* sovinszta fajelmélet lett volna.

Dr. Czeglédi Katalin (Fotó: Kuki Gabriella)

4. A *Turán* alakváltozatai

A magy. *Turán* (ld. *Turan*) névnek az alakváltozatai közé tartoznak: *turun*, *tudun*, *turk*, *türk*, *török*. Ismertek mint földrajzi nevek, személynevek, címnevek és népnevek.

Róna-Tas András a *tudun* címnévről írja: 796-ban az Avar Birodalom második embere a *tudun* megjelent a frank udvarban és ott megkeresztelkedett. A nyugati források megőrizte avar címek között szerepel a *tudun*. (RÓNA-TAS A. 1996:254, 278.)

Látható, hogy a *tudun* egyetlen mássalhangzója, a *-d-* különbözik a *Turun* *-r-*jéhez képest. Mindkettőnek eredeti *-t-* a kiinduló mássalhangzója: *-t-* > 1. *-d-* (zöngésedés) 2. *-δ-* (zöngésedés és réshangúsodás) > *-r-*.

A *türk* nép nyelvéről rovásírásos feliratok már i. sz. 500-as évekből ismertek, Mahmud

¹ Amely a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a hangtana, egyben a névadóknak, a szkítáknak, szarmatáknak, hunoknak a hangtana, valamint ezek utódnyelveinek – török, mongol – és az ősi rokonának a magyar nyelvnek a hangtana is egyben.

al-Kāšyari pedig a 11. században megírta a saját türk népe nyelvének a nyelvtanát és szótárát, amely valójában a hun nyelv szótára, nyelvtana és nyelvjárásai. (CZEGLÉDI 2008.) A *Türk, Turk* (< **Türük*, **Turuk*) teljesebb alakja **Türünk*, **Turunk* volt, amelynek fejleménye a **Türün*, *Turun*, *Türük*, *Turuk*, *Türk*, *Turk*.

Tévedésnek minősül, ugyanis nem állta ki a bizonyítási próbákat az a vélemény, mely szerint a *Turun* és a *Tarján* egymásnak alakváltozatai. Egyrészt már a görög forrásból kiderült, hogy a *Tarján* nem mint törzsnév, hanem mint személynév tulajdonnév. Másrészt a *Tarján* etimológiája nem közös a *tudun*, *turun* társadalmi címnév etimológiájával, azonban a *Tarján*, *Tárkány Tar-*, *Tár-* töve összetartozik magával a *tudun*, *turun* címnévvel. A *Tarján* közszói jelentése esetünkben 'vezető, irányító' jelentésű, összetartozik a magy. *terel* 'irányít, egybe gyűjt' *tere-* tövével. Az igei tövhöz a törökségben ismert *-kan* folyamatos mellék-névi igenév képző járult. (CZEGLÉDI 2012.)

A *Turan* további alakváltozatai közé tartozik a *Turun*, *Tărăn*, *Tărăm*, *Tudun*, *Tüdün* is. A szó ismert a csuvasban, vö.: csuv. *tărăn*, *tărăm* a Csuvas Köztársaságban egész sor (több mint 10) település neve. A volgai bolgár szó a *t(u)run* az 1230-as orosz évkönyvekben *turunove* többes számú alakban szerepel. A régi türköknél, avaroknál és kazároknál *tudun* formában ismert. (JEGOROV 1964)

Nem igazolt az, hogy a *turun* volgai bolgár szó lenne.

Figyelemre méltóak Gyárfás Ágnes² kutatásai, aki a *Turán* népet és nyelvét megtalálta Mezopotámiában. Néhány ide vonatkozó alapgondolat, megállapítás: vö.: „a képjel-írás és az ősi ékírás népe megnevezte magát királyi által” (GYÁRFÁS 2004:7.).

Eszerint a nép neve személynévi eredetű. „Nimrud-Ninurta ... a hunok és a magyarok ősapja volt...” (GYÁRFÁS 2004:8.).

A *Turán* név hun illetőleg magyar. „A képjelek írása zárt ajtó maradt a nyugati tudósok előtt. A turáni népek hagyatékára, az eurázsiai műveltséget megteremtő turáni kultúrára nem találtak rá, hiába birtokolták százez-

rével az agyagba nyomott, kőbe vésett feliratokat.” „Nagy Géza átlátta ezt az állapotot és műveiben világossá tette a torzításokat. Megkülönböztetett „sémita-akkádokat” és „turáni-akkádokat”, ezzel hívta fel a figyelmet az ősi területeken lévő együttélésre és későbbi helycserére a turániak kárára. (Nagy Géza i.m. 325. old.)” „A pecséthenger írásmódja képjel-írás. ... A képjelek korában még turáni-akkádul olvastak, nem sémita-akkádul.” (GYÁRFÁS 2004:24.)

Gyárfás Ágnes ezeknek a képjeleknek a kitűnő kutatója, értője. „A korábbi évtizedekben ... mindenki a készen kapott kujundzsiki enciklopédia alapján olvasott és ezzel nem lehetett másként olvasni csak az ú.n. sémita-akkád gyökökkel. ... És ezekkel az olvasatokkal törölték ki az ókortörténetből a turáni népeket és helyüket vagy kitalált, vagy akkád figurákkal pótolták. (GYÁRFÁS 2004:24.)

„Az özönvíz utáni Örök király 12 alakban és minőségben tette folyamatossá Isten művét a földön. Pásztor királyok voltak és a pásztor művészetre hagyományozták Istentől kapott tudásukat. Ez a tudás ma is folyamatosan működik a turáni népek közösségében. A 12 királyi minőség Isten idejében élt és Örökkévalóság volt a hazájuk (kalam). Ezt az Örökkévalóságot hozták le a Földre elsőként Örök városában, az Örökkévalóság földi tükrében. A 12 király őse az Örökkévalóság Ura, ezért honosodott meg a sok Ur kezdetű szó és város Mezopotámiában. Ez az örökkévalóságra hivatott királyság Isten örök Idejét élte, Isten népe voltak, TURAN istenfiak. Királyaik Isten földi helytartói (PATESZI). Idejük a teret is magába foglalja és így Tér és Idő együtt teremtdvén TĒRIDŐBEN gondolkoznak és léteznek. Ez a Téridő maga az Örökkévalóság, a boldog Isten világa. Az isteni dolgok valósulnak meg a földön, így a boldog Isten világa a földet boldog emberek világává avatja. A boldogság a turáni népek ős-tudatának legbelső magja. Ezért van nemcsak Boldog Istenük, hanem Boldogasszonyuk is. A Világmindenség gömbölydedsége nincs szerves egységben a nem turáni népek által megnevezett lineáris idővel. Ezért az idő azóta zavaros, amióta lineáris formában kezdték lejegyezni. Isten a teremtről világos képet nyújt a fiainak. A népművészet, a népköltészet, az ősi képjelek és

²A Miskolci Bölcsész Egyesület elnöke. Eltávozására óta pedig örökös elnöke.

képek, a rovásírás és a nagy magyarok gondolatai Isten ősképeit fejezik ki.” (GYARFÁS 2004:88.)

Gyárfás Ágnes fenti megállapításai akkor váltak számomra érthetővé és igen értékesé, amikor a földrajzi nevekből megismertem őseink gondolkodásmódját. A kettő nem mond ellent egymásnak, mert valójában ugyanaz.

Ucsiraltu, a kínai belső-mongol egyetem kitűnő nyelvész professzora a könyvében³ ide vonatkozó adatokról is ír. Figyelemre méltó a *Tüdüin* törzs nevének előfordulása a kínai forrásokban szereplő hunoknál. A vele összetartozó, az orkhoni feliratokban és a Mongolok Titkos Történetében előforduló *Tüdüin* jelentősége magyar szempontból is igen nagy. Lényeges, hogy a Volga-Ural vidéke földrajzi nevének fényében a *Tüdüin* tagolása *Tü-düin*, amelyet megtámogat Ucsiraltu megállapítása, mely szerint „Ennek hangzása a közép-kínai nyelvben *t'u(k) dung* lehetett.” (UCSIRALTU 2008)

Ez azért fontos, mert a földrajzi névi kutatások alapján egy elágazó folyónak, legyen az forrás és folyó, anyafolyó és mellékfolyó, vagy az ellenkező irányú folyás esetén két folyó egybetorkollása, eredetileg mindkettő ugyanazt a nevet viselte. Egy idő után a hangalakjuk némileg változott. Ez azt jelenti, hogy a *t'u(k)* mint a forrásnak, az anyának vagy anyafolyónak a neve korábban **t'unk* lehetett, denalizációval lett **t'uk*, majd a *-k* zárhang réshangúsodásával, vokalizációjával és eltűnésével keletkezett a *t'u* forma. A másik (ág), a mellékfolyó neve ugyanaz, esetünkben a *dung* forma a **tunk* zöngésedett változata. Valójában ikerszó keletkezett, amelynek a második eleme idővel gyakran 'valamivel ellátott' jelentésű képzővé minősült. Megjegyezzük, hogy a jelentést mindig a mássalhangzók hordozzák, a magánhangzóknak nincs jelentéshordozó szerepük, azok mindig a mássalhangzók ejtésének a függvényei. Kivéve, ha egyetlen magánhangzóra zsugorodott a szó.

A *Turan* és a földrajzi nevek között szereplő csuv. *Turun* (*Tu-run*), *Tārān* (*Tā-rān*) formák, az orosz *Turunovo* (← nem or. *Turun* + or. *-ov*: birtokos melléknév-képző +

or. *-o*) átvett *Turun* töve is idetartozik. Ezekben a formákban az *-r-* (mint a második elem, azaz az utótag kezdő mássalhangzója) fejlemény: *-t- > -δ- > -r-*. A közép-kínai *dung* alakban egyszerűen a **t-* és a *-k* zöngésedése ment végbe: *t- > d-*; *-k > -g*.

Nem csoda, hogy foglalkozás neveként is előfordul a *tüdüin* (*tü-düin*) (UCSIRALTU 2008), hiszen a második elem alapul szolgálhatott a foglalkozásnév képzőnek is. Ennek az a magyarázata, hogy a folyó neve eredetileg igenévszó volt, amelynek komplex jelentéstartalmában benne van a tevékenység is, a 'tesz, csinál' igék pedig alapjai a foglalkozásnév képzőnek.

A *Menen-Tudun*, *Manan-Tudun* (UCSIRALTU 2008) első tagja jelenthet 'nagy'-ot, hiszen összetartozik vele a csuv. *man*, *manā* 'nagy', de a lat. *magna*⁴ (*magna*) 'ua.' is. A *Tudun* (*Tu-dun*) első elemével (ld. *Tu-*) pedig rokonok pl. a magy. *tő*, *töv-*, *tőke*, *tönkő* alakváltozatok ugyanazon jelentésben. A *Tudun* 'töves, tövel ellátott' jelentésű szó is egyben, amelynek szinonim jelentése a 'forrás, a magos, maggal ellátott, maghoz tartozó' jelentés.

A *Tudun* párhuzama az *öngüt* és a *hun* szavaknak (Ld. UCSIRALTU 2008).

Nagyon fontos a népnevek, személynevek, törzsnevek, címnevek egymáshoz való viszonyát megvizsgálni, mert lényeges, hogy azoknak külön-külön milyen szó szolgált alapul. A névalkotás módja pedig miután történetileg hagyományozódik, nem lehet spontán jelenség, a népek gondolkodás módjára utal, kultúrájának nagyon fontos jellemzője. A kínai adatok azért is figyelemre méltóak, mert korabeli hun állapotokat konzerválva őrizték meg a nevet a mai napig.

A *Tudun* és a *szecszen* (*sze-csen*) kapcsolatról is ír (UCSIRALTU 2008), amely azért is érdekes, mert egyrészt utal arra, hogy a *Tudun*, *Turun* szócsaládjá ennél jóval nagyobb, másrészt ezt a kapcsolatot a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek hangtana is megtámogatja, mely szerint *t- > th-* (θ-) *> s-* ill. *t- > t'- > č-* változás egyaránt végbe mehetett. A *t- > č-* változást *-i* előtt csuvas bélyegnek tartják, ám

³Magyarra fordította Obrusánszky Borbála: Ucsiraltu, A hun nyelv szavai Napkút Kiadó Budapest, 2008.

⁴A latinban a szó átvétel.

a földrajzi nevek tanúsága szerint más palatális magánhangzó előtt is végbement ez a változás, amely valójában böszörmény (így hívták korábban a csuvasokat), akik pedig szarmata hunok. Ez azt is jelenti, hogy az *-r-t* tartalmazó formák nem kizárólag csuvas bélyeget tartalmaznak, még kevésbé bolgár bélyeget. A böszörmények⁵ ugyanis a mai komizürjén területről jöttek a mai lakóhelyükre, akiket később csuvasoknak neveznek és szarmata hunok. (ТЕПЛЯШИНА Т. И. in: CZEGLÉDI 2012) Ezért az is természetes, hogy az *-r-es* forma nemcsak a csuvasoknál, hanem másutt is ismert.

5. A *Turán* hangtani kifejlődése, szerkezeti felépítése, eredeti jelentése

A *Turan* alakváltozata tehát a *tudun*, sőt a *tusi* (UCSIRALTU 2008) is. A földrajzi nevekben ez utóbbi is megvan. A *tudun* két elemre bontható, *tu-dun*. Ennek megfelelően *tu-run*, *tu-si*. A *d*, *r*, *s* egy *t-re* vezethető vissza. A turkológusok tévednek, amikor az *-r-t* a *-z-ből* származtatják, amely *-z-t* nem tudják kimutatni a *tudun*, *turun* változataként. Ligeti is feltételezi a **tuzun* formát a közép-csuvasra, mert az általuk gyártott elméletnek csak így felelne meg. Ezzel szemben arról van szó, hogy⁶ **tV-tVn*, **tVkV-tVn*, **tVtV-tVk*, **tVnkV-tVn*, **tVnkV-tVnkV* formák létezhettek elvileg. Ezek vagy ikerszók, ld. magyar *tik-tak*⁷, vagy az utótag 'valamivel való ellátottságot jelöl, valamihez való tartozást'. Szerkezetileg a *tudun* is ilyen. A *tu* előtag vagy szótó a csuvasban ismert pl. 'fent, felső, hegy stb.' jelentésben, a *dun* pedig mint utótag idővel képző is, ld. komi *din* 'valamihez való tartozás, valamivel való ellátottság' jelentésű. A vízelágazás kiinduló pontja a forrás, a fej, ugyanilyen funkciójú sok más élőlény is meg-kapta ezt az elnevezést.

Mint hogy a fej hordozza a tudást, a bölcsességet, a *tuqi* 'bölcs király' jelentésű adat óriási értéket képvisel. A szó egyben a *tudun* forma *tu* tövének korábbi teljesebb alakja. A magyar *fej* szó igen korai elődje, örzi az eredeti szókezdő *t-* és az eredeti *-k-* mássalhangzót, amely ebben az esetben a mély hangú *-q-*.

A *tusi* (*tu-si*) méltóságnév Tibetben pedig arra példa, hogy az eredeti *t-ből* - ha nem zöngésedik - akkor zöngétlen réshang, majd *s-sziszegő* válik. Egyébként ha a szókezdő *t-réshang*úsodott, akkor lett a magyarban *f-*: *t* > *ʃ*-/th- (interdentális zöngétlen spiráns) > *φ*- > 1. *f-* (ld. magy. *fej*, *fő*, *fű*) 2. *p-* (ld. csuvas *pu*, *pü*), zöngésedés esetén: *t* > *δ*- > *w-* > 1. *v-* (l. magy. *vaj-da*), 2. *b-* (*bő*, *beg*) stb.

Visszatérve a *tudun*-hoz, a szókezdő *t-* eredeti, a szótóban a rá következő hangokból csak egy magánhangzó maradt meg, (ld. *tu*). Van azonban a szócsaládba tartozó szavak között számos alakváltozat, amelyben az előtag teljesebb formát őriz, pl. a *tengiz* -ben (*tengiz*) már *tengi*, a *tengri*-ben (*teng-ri*) *teng*, a csuvas *turä* 'isten' (*tu-rä*) pedig *tu* úgy, mint a *tudun*-ban. Ezek mind ugyanannak az ősi gyöknek a variációi, amelyek különböző ajkakon alakultak, változtak, keletkeztek. Nem véletlen, hogy az egyik nyelvben (koronként is módosulhat a jelentés) 'isten', a másikban 'főnök' stb., de mindig valamilyen vezető, főnök, fejes, fejedelem, király stb. címe.

Teljesen természetes, hogy a magyarban pedig a *tudun* -nal összetartozik a *tud-* ige, hiszen *tudni*, *érteni* csak a fejjel ellátott lény tud. A *tudun*, *turun* nyugaton ilyen formában viszonylag későn terjedhetett el, egészen keleten viszont korábbi is lehet még az avarok képbe kerülésének ideje előtt.

A türk rovásírási feliratokban szereplő *tegin* címnév tanulmányozása egyrészt a *Turan* előtagjának (*Tu-*) a vizsgálata miatt, másrészt hun szempontból is fontos.

Ami a *szeccsen* (*sze-csen*) és a *tegin* (*tegi-n*) összetartozását illeti, létfontosságú a szavaknak az elemekre bontása és a mássalhangzók egymásnak való megfeleltetése. Ez azt is jelenti, hogy a *tudun* szónak a *tu-*, a *szeccsen* szónak a *sze-*, valamint a *tegin* szónak a *tegi-* első elemei tartoznak össze. A második elemek (*-dun*, *-csen*, *-n*) pedig bár valamikor önálló szavak voltak, a fenti szavakban már 'valamivel való ellátottság' jelentésű grammatikai mor-féma szerepet tölthetnek be.

⁵ Megjegyezzük, hogy az udmurtoknak az egyik nagy, a déli nyelvjárása böszörmény.

⁶A magánhangzókat V=vokálissal jelölöm.

⁷Ez sem lehet véletlen, az ingaóra ingája pont olyan, mint egy folyóág az egy pontból kiinduló két szárával.

6. A *Turán* szó családjába tartozó tulajdonnevek, közszók, majd a szótó, előtag összefüggései

A *Turán* tulajdonnévként és közszóként egyaránt használatos ma is. Mint személynév megvan a magyarban és a török népeknél is, vö.: magy. *Turán Pál* tudós, *Turán Frigyes* au-tóversenyző (AK);

Közszóként ismert a *turán* mint magyar szőlő-fajta neve; a *turán* II. világháborús magyar harckocsi neve, stb.

6.1. A *Tărăn* < *Turun* név jelentése a földrajzi nevek tükrében

Mély és magas hangrendű változatok egyaránt előfordulnak. Jelentése 'forráshoz tartozó', a mai csuvas ennek a tovább fejlődött alakját (*tărăn*, *tărăm*) ismeri, hangtani előzménye olyan **tuđun* lehetett, amelynek rokona a *tu-dun*, *tüdüin*.

E címnév azért is érdekes, mert mind szerkezetileg, mind hangtanilag közös gyökerű a csuv. *tură* 'isten', a magy. *úr* 'isten' szóval és társaival.

A földrajzi nevekben megvan a Kárpát-medencében településnévi eredetű személynévekben, pl.: *Turányi* < *Turány* hn. Zemplén megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993); *Toronyai* < *Toronya* hn. (Hont, Máramaros, Zemplén megye.) + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993); *Toronyi* < *Torony* hn. (Pozsony, Vas megye), *Toronya* hn. (Hont, Máramaros, Zemplén megye.) + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) Bár a nevek a szó nagy családjába tartoznak, minden esetben külön figyelembe kell venni azt, hogy azon belül mely szó szolgált a névnek közvetlenül alapul. A Volga-Urál vidéken a szó előfordul önállóan, két vagy többtagú nevek egyik tagjaként, összetett szó utótagjaként.

6.1.1. Önállóan (Volga-Urál vidéke)

Tărăn 'Fő-folyó'. h. Ašm.VIII.84.: csuv. Tărăn, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. Lipeter Tărăn .

< csuv. Tărăn < Tă < Tu + răn < run.

Tărăn 'Fő-folyó'. h. Ašm.XIV.312: csuv. Tărăn, egy sor település neve: csuv. Tărăn or. Turunovo, csuv. Čirkellä Tărăn, csuv. Vărmankas Tărăn, csuv. Ytmar Tărăn, csuv. Jeneš

kassi Tărăn, csuv. Lipeter Tărăn, csuv. Săran kassi Tărăn.

< csuv. Tărăn < Turun < Tu ← 1. csuv. tu, tăv 'hegy, halom, kiemelkedés' 2. csuv. tu, tăv 'szülni, születni' + run ← vö.: 1. or. ruka 'kar, kéz' 2. or. reka 'folyó' or. Turunovo ← nem or. Turun + or. -ov-: birtokos melléknév képző + -o csuv. Čirkellä + Tărăn csuv. Vărmankas < Vărman ← csuv. vărman 'erdő' + kas ← csuv. kas, kasă 'falú, falurész, utca' + Tărăn csuv. Ytmar < Yt + mar + Tărăn suv. Jeneš + kassi ← csuv. kas, kasă 'falú, falurész, utca' + -i: birtokos személyjel E/3. + Tărăn csuv. Săran + kassi + Tărăn.

Az egyik település neve az egytagú *Tărăn* név szerkezetileg összetett szó. Településnek a neve, ezért elvileg a település nevének alapul szolgálhatott egyrészt személynév, másrészt társadalmi címnév, harmadrészt víz, árok, forrásfolyó, mellékfolyó neve. Az előtag *Tă* előzménye *Tu*, összetartozik a 'fej, fő, hegy, szülni, születni' jelentésű szavakkal. Az utótag *răn*, előzménye *run*, alakváltozata az or. *ruka* 'kar, kéz' szó, amely átvétel, eredetileg 'oldalhajítás, mellékfolyó, forrásfolyó' jelentése lehetett. Így tartozik ide az or. *reka* 'folyó' szó, amely szintén átvétel, korábbi alakjában még megvolt a nazális *-n-* (vö.: **renka*) összetartozik vele a 'folyik' ige, ld. or. *tekti* 'folyni' ige *tekgöke*, csuv. *jux-* 'folyik', stb. Az eredeti szókezdő *t-* fejleménye az *r-*: *t-* > *δ-* > *r*. A település orosz neve *Turunovo*, a *Turun* tő átvétel, amelyhez járult az or. -ov- birtokos melléknév képző, majd a semleges nemre utaló -o formáns.

Tărăn 'Fő-folyó'. h. Ašm.XIV.312: csuv. Tărăn or. Turunovo, település neve 4 km-re az or. Janšixovo falutól, NAP:-, Ar.:-.

Tărăn 'Fő-folyó' h. Ašm.:-, NAP: csuv. Tărăn ← Vărmanți Tărăn or. Novoje Bujanovo Še., csuvas falu, Ar.:-.

< csuv. Tărăn < Turun csuv. Vărmanți < csuv. vărmanți 'erdei' + Tărăn or. Novoje ← or. novoje 'új' + Bujanovo < Bujan ← nem or. Pujan + or. -ov-: birtokos melléknév képző + -o.

Tărăn 'Fő-folyó'. h. Ašm.:-, NAP: csuv. Tărăn or. Turunovo Ka., csuvas falu, Ar.:-.

Tărăn 'Fő-folyó'. h. Ašm.:-, NAP: csuv. Tărăn or. Turunovo B., csuvas falu, Ar.:-.

Tărăn 'Fő-folyó'. h. Ašm.:-, NAP: csuv. Tărăn ← Mănsurt / Čirküllě Tărăn or. Turunovo Č., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. Tărăn < Turun csuv. Mănsurt < Măn ← csuv. măn 'nagy' + śurt ← csuv. śurt 'ház' csuv. Čirküllě ← csuv. čirküllě 'templomos' + Tărăn or. Turunovo ← nem or. Turun + or. -ov-: birtokos melléknév képző + -o.

6.1.2. Két vagy többtagú nevek egyik tagjaként

Čávaš Tărăm 'Csuvas Árok'. h. Ašm.XV.269.: csuv. Čávaš Tărăm or. Arančejevo Jal., falu, NAP:-, Ar.:-

< csuv. Čávaš + Tărăm or. Arančejevo ← nem or. Arančej < Aran + čej + or. -ev-: birtokos melléknév képző + -o.

A kéttagú *Čávaš Tărăm* név első tagjának alapul szolgált a *čávaš* népnév. A második tag *Tărăm* alakváltozata a *Tărăn*, továbbá a falu orosz nevének *Arančejevo Aran* gyöke összetartozik vele. Ez utóbbiban a szókezdő más-salhangzó eltűnt. Idetartozik az ud. *ör* 'folyó-meder' szó is, továbbá a mari *urmaš* 'szakadék, vízmosás' *ur* előtagja, a csuv. *var* 'árok, patak', a magy. *árok* szó, de a *Dömör-kapu Dömör* előtagja is. A *Tărăn* előzménye *Turun* (< *Tudun* < *Tutun*). A folyó, árok, szakadék, folyómeder megnevezése mintát adott az ember megnevezéséhez is, továbbá a társadalmi címek, rangok neve is ide vezethető vissza. Teljesebb alakváltozat a csuv. *türinke* 'egy régi törzs neve' a régi Alikovskij rajon-ban. Ugyanakkor a keskenyedő, összemenő, öszszetömörödő árok mintát adott a sovány, szegény megnevezéséhez is, valamint idetartoznak az öszszetömörödés folyamán keletkező természeti képződmények és az ember ily módon készítette tárgyak megnevezéséhez is alapul szolgált. A *Tărăm*, *Tărăn* szerkezeti felépítése: *Tă-* abszolút szótő + *-răm, răn* vagy utótag, akkor önálló szó, jelentése lehet 'folyó', vagy pedig képző, ld. még *tü-* + *rinke*, stb. Ld. *Čămărtanni*, *Ajtar var*; *Nižnije Timers'any*, *Bolantorom šišmähe*, *Aptaš kassi*, *Bol'sije Kožvaži*. A falu orosz neve *Arančejevo*, az *Arančej* relatív fő átvétel, öszszetett szó, az előtag *Aran* ld. *Tărăm*, *Tărăn*. A *čej* utótag 'folyó' jelentésű szó, vö. oszm. *čaj* 'patak'. Az átvett *Arančej* gyökhöz járult az or. -ev- birtokos melléknév képző, majd a semleges nemre utaló -o formáns. (CZEGLÉDI 2016.I.k.)

Kočak Tărăn 'Völgy Tărăn'. h. Ašm.:-, NAP: csuv. Kočak Tărăn < Kučak or. Kočak Turunovo < Kočaki Č., csuvas falu, Ar.:-

Šiner Tărăn 'Árok Tărăn'. h. Ašm.:-, NAP: csuv. Šiner Tărăn or. Šiner Turunovo or. Šinery Č., Ar.:-

Tărăn jāvāšši 'Tărăn fája'. d. Ašm.XIV.312: csuv. Tărăn jāvāšši, bokros hely neve, NAP:-, Ar.:-

< csuv. Tărăn + jāvāšši ← ld. csuv. jyvās 'fa'.

Tipvar Tărăn 'Száz-árok Tărăn'. h. Ašm.:-, NAP: csuv. Tipvar Tărăn Kra., csuvas falu, Ar.:-

Värmankas Tărăn 'Erdő-falu Tărăn'. h. Ašm.XIV.312: csuv. Värmankas Tărăn, település neve, NAP: csuv. Värmankas Tărăn Č., csuvas falu, Ar.:-. Ld. csuv. Tărăn.

Värmankas Tărăn 'Erdő-falu Tărăn'. h. Ašm.:-, NAP: csuv. Värmankas Tărăn or. Vurmankas Turunovo < Vurmankasy Č., csuvas falu, Ar.:-

Ytmar Tărăn 'Víz-folyó'. h. Ašm.XIV.312: csuv. Ytmar Tărăn, település neve, NAP: csuv. Ytmar Tărăn C., csuvas falu, Ar.:-. Ld.: csuv. Tărăn C.

Jěneš kassi Tărăn 'Jěneš falva Tărăn'. h. Ašm.V.125.: csuv. Jěneš kassi Tărăn or. Šibači, falu neve, NAP:-, Ar.:-

Jěpeter Tărăn 'Ág-folyó Tărăn'. h. Ašm.V.130.: csuv. Jěpeter Tărăn or. Jubeterkino, falu neve, NAP:-, Ar.:-

Pāla šī Tărăn 'Folyó felső Tărăn'. h. Ašm.X.104.: csuv. Pāla šī Tărăn or. Turunovo B., falu neve az or. Bula folyón, NAP:-, Ar.:-

Tarān śyrma Tărăn 'Mély patak Tărăn'. h. Ašm.XIII.218.: csuv. Tarān śyrma < Tărăn Šup., település neve, NAP:-, Ar.:-

6.1.3. Öszszetett szó utótagjaként

Batran 'Víz-folyó'. f. TB.32.: bask. Batran or. Batran Burz., az or. Irgizly baloldali mellékfolyója.

< bask. Batran or. Batran ← nem or. Batran.

Az egytagú *Batran* név öszszetett szó, az előtag *Ba* 'víz' jelentésű szóval tartozik össze, az utó-

tag *tran* előzménye **tāran* lehetett, ahol a redukált előzménye lehet illabiális -y- és labiális -u-. A előzmény tehát **tyran*, **turan*. A közszói jelentése 'mélyedés, völgy', számos fejleménye van, amelyek a szó rokonai. A **tāran* teljesebb formája **tārānk*, **tārānkā*. A folyó orosz neve *Batran* átvétel. A *tran* és alakváltozatai összefüggnek a magy. *Dömör*(kapu) névvel, a magy. *tömör* közszóval, a *Túr* folyónévvel. Ez azt is jelenti, hogy a szónak köze van a 'folyó' és a 'folyómeder', azaz 'árok' szavakhoz. Ez utóbbi részjelentése a 'mély, mélyedés, völgy' is. Így tartozik ide pl. a csuv. *tarān* 'mély' szó.

Beterä 'Víz-árok'. f. TB.34.: bask. Beterä or. Beter'a Burz., az or. Uz'an baloldali mellékfolyója.

< bask. Beterä < Be + terä or. Beter'a ← nem or. Beterä.

Az egytagú *Beterä* név összetett szó, az előtag *Be* 'víz' jelentésű szóval tartozik össze, ld. *Besärle*. Az utótag *terä*, a folyómederre utal, rokona a *turan*, ld. *Batran*. A folyó orosz neve *Beter'a* átvétel, az átadó alak *Beterä*.

Ajtörgän 'Elágazófolyó-folyó'. f. TB.20.: bask. Ajtörgän or. Ajturgan Burz., patak. < bask. Ajtörgän < Aj + törgän ← törgän *'folyó' or. Ajturgan ← nem or. Ajtürgän.

Az egytagú *Ajtörgän* név összetett szó, az előtagra ld. *Ajtar var*, *Ajnuk*. Az utótag *törgän* szerkezeti felépítése feltehetően: **tör-* igei szótó + *-gän*: folyamatos melléknévi igenév képző. A szó jelentése 'folyó, kezdeti, azaz forrásfolyó' lehet. Az or. *Ajturgan* átvétel, az átadó alak *Ajtürgän*. Ez esetben a *törgän* utótagnak a *tör-* relatív töve tartozik össze a *Turan* névvel.

Bolantorom šišmähe 'Elágazás-folyó forrása'. f. TB.37.: bask. Bolantorom šišmähe Belor., az or. Bol'(šoj) Revet' baloldali mellékfolyója.

< bask. Bolantorom < Bolan ← vö.: bask. bolan 'szarvas' + torom + šišmähe ← bask. šišmä 'forrás' + -he: birtokos személyjel E/3.

A kéttagú *Bolantorom šišmähe* név első tagja összetett szó, az előtag *Bolan* eredetileg az elágazó folyó megnevezése volt, amelyben benne van a magy. *válik*, *málik* szó és jelentése. A baskír szóval összetartozik a magy. *bö-lény*, vö.: bask. *bülen* 'jávorszarvas', tat. *bolan* 'szarvas', alt. *bulan* 'jávorszarvas', hakasz *pu-lan* 'ua.', csuv. *pālan* 'szarvas'. (TESz) A csuv.

pālan 'szarvas, jávorszarvas', bask., tat. *bolan* 'szarvas', bask. *bülen* 'jávorszarvas'. (JEGOROV 1964) A bask. *bolan* 'szarvas' és társainak a megnevezéshez mintául az elágazó víz, elágazó folyó' szolgált. Ez azt is jelenti, hogy a folyónév előtagjában a 'folyó, elágazó folyó, mellékfolyó, elágazás' jelentést kell látnunk. A név utótagja a folyómederre utalhat, rokona a *Dömör*(kapu), magy. *Túr* folyónév, a csuv. *tārān*, *tārām* szó, ld. *Ytmar Tārān*, *Jaš Pattār Potran āšni*, *Jēneš kassi Tārān*. A folyónév második tagjának alapul szolgált a bask. *šišmä* 'forrás' szó, majd a *-he* birtokos személyjel E/3. (CZEGLÉDI 2016. I.k.)

6.1.4. Magas hangrendű változatok a magyarban és a Volga-Urál vidékén

A magyarban földrajzi névi eredetű személynevek tartoznak ide, pl. *Terenyei* < *Terenye* hn. (Nógrád megye) + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993); *Terényi* < *Terény* hn. (Hont megye) + *-i*: melléknév képző.

A Volga-Urál vidékén víznévi eredetű településnévben, pl.:

Anatri Terene 'Alsó Árok-folyó'. d. Ašm.XIII.306.: csuv. Anatri Terene, hely neve or. Kašli -ban, NAP:-, Ar:-.

< csuv. Anatri ← csuv. anatri 'alsó' + Terene < 1. Te + rene 2. Tere + ne.

A kéttagú *Anatri Terene* első tagjára ld. *Anatri jal*. A második tag összetett szó, felbontása kétféleképpen lehetséges: *Te + rene*, *Tere + ne*. Az első esetben 'Víz + folyó', a második esetben 'Árok + folyó' jelentésű szavakból állhat. A *Te* korábbi alakja *ten* lehetett, vö.: oszét *don* 'víz'. Az utótag *ren* az or. *reka* 'folyó' szóhoz kötődik, teljesebb alakja **renka* volt. A *Terene* rokona a magy. *Terenye* helynév. Alakváltozata lehet a *Turan*, ld. *Ešték törämě*, *Jēneš kassi Tārān*.

6.1.5. A Turan és alakváltozatai

Turan és a fenti alakváltozatok mind az eredeti szókezdő *t-* mássalhangzót tartalmazzák. A földrajzi nevekben azonban a *t-* szókezdőnek számos fejleményével – köztük még 0- (zéró)-val is - vannak nevek, amelyeknek a legtöbb esetben a közszói használatú változata ismert valamely nyelvben. Ilyen pl. a szókezdő mássalhangzó nélküli *Arunkä*, melynek előzménye **Tārunkä* lehetett.

Ārunkā 'Folyó'. h. Ašm.IV.59.: csuv. Ārunkā or. Rungo Bu.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-< csuv. Ārunkā < Ā + runkā or. Rungo ← nem or. *Runkā, Ārunkā.

Az egytagú *Ārunkā* név alakváltozata az *Āren* formának. Ld. *Ārenpur*, *Ārempur* Ašm.IV.59. A falu orosz neve *Rungo* átvétel, az átadó alak *Ārunkā* volt, ahol a szóbelseji *-k-* félzöngésen ejtett mássalhangzó, ezt az orosz zöngés *-g-* nek vette át. A szóeleji *ā-* redukált magánhangzót nem hallotta meg az orosz, ezért azt nem is vette át, a végső *-ā* redukáltat pedig *-o-* nak ejti, így is jegyezte le. Az *Ārunkā* összetartozik a magy. *aranka* növénynévvel, az *árok* szóval és rokona a magy. *Aranka* személynév. Összetartozik a csuv. *var* 'árok, patak' szóval, stb. Meg kell jegyezni, hogy az *Ārunkā* forma eredetileg szókezdő mássalhangzóval rendelkezett, amely **Tārunkā* volt, vö.: csuv. *türinke* 'egy régi törzs neve' a régi Alikovskij rajon-ban, ojr. *türengi* 'szegényes, nyomorúságos, nyomorék, tönkrement', tuv. *türengi* 'szegény', hak. *türeŋ* 'sovány, üres', vö.: alt. *türe* 'nyomorogni, nélkülözni', *türel* 'tönkremenni, elszegényedni', *türet* 'tönkremenni' (JEGOROV 1964), a szó családjába tartozik a magy. *tömör dömör*; ld. *Dömörkapu*, vö. még csuv. *tymar* 'gyökér, ér, véredény', MK., Zamahš. *tamur*, Zol. bl. *tamyr*, öözb. (tefs.) *tamar*; azerb., oszm. *damar*; jak. *tymyr* 'ér, véna', ujj. *tomur*; üzb. *tomir*; türkm. *damar*; kirmg., kazak, k.kalp., ojr., hak., tat., bask. *tamyr*; kum. *tamur* 'gyökér, véredény, pulzus', kirmg. *tamry žemiš*, kazak *tamyr žemis* 'gyökértermés', ld. még perzsa *dāmar* 'gyökér (növényé)'. (JEGOROV 1964) Etimológiailag rokona a magy. *gyökér* (< *gyöké-*: abszolút szótő + *-r-*: képző 'valamivel ellátott') szó. Látható, hogy az *Ārunkā* névnek földrajzi névi, személynévi és közszoói kapcsolatai kiterjedtek, rokonai a magyarban ismertek. Az *Ārunkā* szerkezeti felépítése: *Ā* + *runkā*. Ld. *Orenpurk* < *Oren-* mint előtag relatív szótő (< *O-*: abszolút szótő + *-ren-*: képző) + *purk*: utótag 'város').

Aslā yrā 'Öreg jólélek'. v. Ašm.II.109.: csuv. Aslā yrā, nagy kiremet, NAP:-, Ar.:-< csuv. Aslā ← csuv. aslā 'öreg, régi, nagy' + yrā ← csuv. yrā 'jó lélek'.

A kéttagú *Aslā yrā* 'Öreg yrā' név első tagjára ld. *Aslā Ara puš*. A második tagjának a csuv. *yrā* 'jó lélek' szó szolgálhatott alapul. Ugyanakkor az *yr*, *yrā* (szerkezeti felépítése: *y* + *r*; *y*

+ *rā*) alakváltozata lehet az *Ara* névnek is. Vö.: csuv. *yrā* 'jó, szent', ÓT. *adgü*, MK. *ezgü*, Ibn-Muxanna *ägü*, tefs. XII-XIII. sz. *adgü*, *ajgü*, jak. *ütüö* 'jó, isteni, egészséges', kirmg. *izgilik* 'jótevő', nog. *ijgilik* 'jóság', k.kalp. *ijgi*, *ijgilikli*, kazak *igi* 'jó', *igilik* 'jó dolog'. (JEGOROV 1964) Rokona az oszm. *iji* 'jó' szó, továbbá idetartozik csuv. *jērēx* 'szent, áldozat; tárgy, amit a léleknek, szellemnek szentelnek; bosszúálló rossz szellem', ÓT. (orh.jeny.) *yduk* 'istennek szentelt, szent, áldozat', alt. *yjyk mal* 'áldozatnak szentelt állat', *yjyk tu* 'szent hegy, ahol álltak a bál-ványok', tuv. *ydyk* régi 'szent nyakörv, amit az állat nyakára tesznek, szent, szentély, meg-szentelt tárgy, ereklye', hak. *zyx* 'folyók, hegyek, völgyek szelleme, a tisztelet, imádás, kultusz tárgya (fa, állat), szentelt', óujg. *ydyk* 'istentől küldött, sors, (isten által) küldött, boldog, hálaadó, jóindulatú, kegyes', jak. *ytyk* 'szent, tisztelt', kirmg. *yjyk* 'szent, boldogságot hozó'. (JEGOROV 1964) – tövével, az or. *sank* 'szent' szóval, ld. *Sankpeterburg*, alak-változata az ang. *thank* 'hála, köszönet' stb. szó. Ld. *Jērēx*.

6.1.6. Közszoiként

A **közszoói** előfordulások megismerése segít felrajzolni a szó jelentésfejlődését. Megláthatjuk, hogy a folyó, a víz születése olyan képet mutat, hogy egy vízből kijön egy másik. Ennek megfelelően a legelső megnevezések víz + víz szerkezeti felépítésűek. A jelentésük szerint ezek elsők, fent vannak, ősök, szentek, urak, isteni tulajdonsággal rendelkeznek, irányítanak, ez az elágazás helye, csúcs formájú, gyakran szűk, keskeny, ugyanakkor mély is stb. Így kötődhet számos közszoó az eredeti komplex jelentéstartalom valamely egy vagy több tagjához, pl.:

csuv. **turā** vall. 'isten', jeny. *teŋri*, KB. *taŋri* 'égbolt', azerb. *tori* 'isten, égbolt', csag. *tengra*, ujj. *tāŋri*, *taŋry*, kirmg. *teŋgri* 'isten', k.kalp. *tangri*, oszm. *tanry*, jak. *tangara*, bask. *tānre* 'isten, égbolt', bask., tat. *tāre*, csuv. *turā*, *turāš* 'ikon, alak, forma', burj.mong. *tengeri*, kalm. *tenger* 'égbolt', sumer *dingir* 'égbolt', vö.: perzsa *tour* 'alak, forma'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: csuv. *tu-*: abszolút szótő + *-rā-*: képző, jeny. *teŋ-* + *-ri*, KB. *taŋ-* + *-ri*, azerb. *to-* + *-ri*, csag. *teng-* + *-ra*, ujj. *tāŋ-* + *ri*, *taŋ-* + *-ry*, kirmg. *teŋg-* + *-ri*,

k.kalp. *tang-* + *-ri*, oszm. *tan-* + *-ry*, jak. *tanga-* + *-ra*, bask. *tän-* + *-re*, bask., tat. *tä-* + *-re*, csuv. *tu-* + *-rã*, *turã-*: relatív szótó (< *tu-*: abszolút szótó + *-rã*: képző) + *-š*: képző, burj.mong. *tenge-* + *-ri*, kalm. *tenge-* + *-r*, sumer *dingi-* + *-r*, perzsa *tou-* + *-r*.

Alakváltozatuk a magy. *úr*; a TESz szerint 'a hatalom és a vagyon birtokosa, uralkodó, parancsoló, isten, férj, hatalom, uralkodó erő'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: fi. *uros* 'férfi, vitéz, hős, hím, kan, *urho* 'hős, harcos', *urakka* 'kétéves hím rénszarvas', lp. *várres* 'hím állat', *várek* 'kétéves hím rénszarvas'. (TESz) Szerkezeti felépítésük: magy. *ú-*: abszolút szótó + *-r*: képző, fi. *uro-*: (< *u-*: abszolút szótó + *-ro*: képző) relatív szótó + *-s*: képző, *u-* + *-rho*, lp. *várre-*: relatív szótó + *-s*: képző, *vã-*: abszolút szótó + *-rek*: képző.

A szócikk írója mindössze a finn és a lapp adatok alapján tartja a magyar szót ősi örökségnek a finnugor korból. Nem veszi figyelembe a szócsalád többi tagját a török és a mongol nyelvekben.

A magyar *úr* és a török nyelvekben, valamint a sumérban és a perzsában ismert alakok összetartoznak. Hozzátesszük, rokonuk a vog. *tarom* 'főisten, aki a Holdban lakik', sőt az ud. *töro* 'előljáró, vezető, fő, rendező, irányító, vezér' (KOZMÁCS 2002). Az 'isten' jelentést már nem mindegyik nyelv ismeri, de a megmaradt jelentések, mint az 'égbolt', az 'ikon, alak, forma' az eredeti komplex jelentéstartalom részei. Az *úr* és családja a vízcsepp, a forrás uralkodó, irányító tevékenységét örzi. Nem bizonyított az, hogy a magyar *úr* szó ősi örökség a soha sem létezett, feltételezett finnugor korból. A finn, lapp, vogul és udmurt szavak idetartoznak, ám valamennyi átvétel a szkítáktól, szarmatáktól, hunoktól.

Ami a szerkezeti felépítésüket illeti, szótó + képzőből állnak, vö.: magy. *ú-* + *-r*, finn *u-* + *-rho*, csuv. *tu-* + *-rã*, jeny. *ten-* + *-ri*, KB. *tan-* + *-ri*, azerb. *to-* + *-ri*, csag. *teng-* + *-ra*, ujj. *tän-* + *-ri*, *tan-* + *-ry*, kirg. *teng-* + *-ri*, k.kalp.

tang- + *-ri*, oszm. *tan-* + *-ry*, jak. *tanga-* + *-ra*, bask. *tän-* + *-re*, bask., tat. *tä-* + *-re*, burj.mong. *tenge-* + *-ri*, kalm. *tenge-* + *-r*, sumer *dingi-* + *-r*; perzsa *tou-* + *r*; vog. *ta-* + *-rom*, ud. *tö-* + *-ro*.

Látható, hogy az adatok egyik részében a szótó a teljesebb, a másik részében pedig a második elem a teljesebb, amely vagy utótag, vagy képző. A jak. *tanga-*, burj.mong., kalm. *tenge-*, sumer *dingi-* szótóvevek a legteljesebbek az adatok közül, amelyek tovább változva rövidebb formában maradtak meg. Leggyakrabban, hogy a *tő* végén a magánhangzó elenyészett (vö.: *teng-*, *tang-*). Az előző *-ng-* mássalhangzó kapcsolatból pedig vagy csak *-ŋ-* maradt (vö.: *ten-*, *tän-*, *tan-*), a zárhang teljes eltűnésével pedig *-n-* (*tän-*, *tan-*). Gyakran követte ezt denazalizáció (vö.: *tã-*, *ta-*, *tu-*, *to-*). A magy. *ú-* hosszú magánhangzó hosszúsága és a perzsa *tou-* diftongus második eleme (*-u-*) az első magánhangzót követő mássalhangzó nyomát őrzik. Ez a mássalhangzó eredetileg *-t-* volt, amelynek az egyik fejleménye a fenti adatokban megőrzött nazális *-n-*, egy másik változás során pedig magánhangzó keletkezett belőle: *-t-* > *-ð-* > *-w-* > *-V-*, tovább változva eltűnt, miközben megnyúlt az előző magánhangzó, vö.: magy. *ú-*. A magy. *ú-* szótó érdekessége az is, hogy a szókezdő mássalhangzó a *t-* is eltűnt a *t-* > *ð-* > *w-* > *V-* > *0-* változás során.

Megjegyezzük, hogy szókezdő helyzetben a *w-* nemcsak a vokalizálódás irányában változhatott, hanem *b-* is lett belőle, amelyet az or. *bog* 'isten'⁸ őriz. Ami a szó belseji *-ng-* mássalhangzó kapcsolatot illeti, eredetileg *-tk-* volt s a *-t-* eltűnhetett *-n-* nazálison keresztül, vagy *t-* > *ð-* > *w-* > *V-* > *0-* változás során is. Az orosz pedig a megmaradt *-k* zöngésedett változatát (*-g*) őriz. Abban az esetben, ha a szókezdő mássalhangzó és a szó belseji *-t-* is eltűnt, *Vk*, vagy *VkV* forma maradt, amelyet a finn *Ukko* 'öreg ember, nős ember (férj), apó, atyus, a pogány finnek főistenének neve' (SZINNYEI 1884) őriz, továbbá a törökségben ismert *akszagal* 'öreg, okos ember'⁹ szó előtagja az *ak*. Ez a *-k* a magyar *agg* szóban

⁸ Nem fogadható el az az álláspont, amely szerint az or. *bog* közszláv eredetű szó, amelynek a megfelelői az indoeurópai nyelvekben megtalálhatók (vö.: óind. *bhágas* 'megáldó, úr, isten', *bhágas* 'gazdagság, boldogság', Óperzsa *baga* 'úr, isten', tohár *pāk*, *pāke*, 'rész'). A *bog* szónak az elsődleges jelentése 'áldó, adó, boldogság, rész', a vallásos jelentése másodlagosnak tűnik és az a szláv nyelvekben később fejlődött ki. (SIS). A hozott példák a szó családjába tartoznak az óindben az *-s* képzőt leszámítva.

⁹ Olyan ember, akit tisztelet övez. Nem fogadható el az *ak* 'fehér' jelentése ebben a szóösszetételben annak ellenére, hogy az öregek haja, szakállja rendszerint fehér s távolabbról ez is a szó családjába tartozik.

zöngésedett.¹⁰ A földrajzi névi kutatások is igazolják, hogy a forrás, a kezdet, az anya és az isten összetartoznak. Ebből az is következik, hogy az első forrás, másképpen az ősforrás az első anyával, az ősananyával, mint istennővel, végül az istennel azonos. Természetes hát, hogy nemcsak hangtani és szerkezeti, hanem jelentéstani szempontból is idetartoznak az ÓT. *ög* 'anya', mong. *ex* 'anya', *ex* 'kezdet, forrás, tat. *agu* 'folyam' rokonok, továbbá a rokonság tagjai a következők is: csuv. *akka* 'idősebb lánytestvér, néne', MK., Óujg., ujjg., ojr. *ākā*, alt. *aka*, *aga*, üzb. *oga*, *aka*, türkm. *aga* 'idősebb fiútestvér, bácsi, nagybácsi, idősebb rokon férfi ágon', hak. *aga* 'apa, apó', azerb., gag., kirg., tat. *aga*, bask., kazah, k.kalp., nog., jak. *aga* 'idősebb fiútestvér, vezető, különféle vezetők neve, címe a régi időkben a török szultán udvarában', csag. *aka* 'idősebb fiú és lánytestvér', ÓT. (jeny.) *aka* 'néni, néne', vö.: mong. *ax* (burj. mong. *axa*), *aka* 'idősebb fiútestvér'. (JEGOROV 1964).

A szavaknak a kiterjedt rokonságára is tekintettel egyik szó magyarázatánál sem fogadható el sem a finnugor, sem az altáji, sem az indoeurópai eredet. A szálak közös előzményekhez, a hunokhoz, a szkítákhoz, sőt a sumérokhoz is elvezetnek, azaz Mezopotámia ősi népéhez a hunhoz és a magyarhoz, másképpen *Turán* vagy *Úr* népéhez. Figyelemre méltó, hogy a sumérban már ismert volt mindkettő, az *-r*-t és a *-z*-t tartalmazó forma is, ld. *Uruk* város neve, *dengiz*, *dengir* formák. Ez azt is jelenti, hogy a csuvas, másképpen bolgár bélyeg - amit rotacizmusnak neveznek a többi török nyelvre jellemzőnek tartott zetacizmus-sal szemben - felülvizsgálatra szorul. Ráadásul tévedés az *-r* előzményeként a *-z*-t keresni. Ugyanakkor a *-z* is megvan, csupán a rendszert, a szó nagy családját kell figyelembe venni.

Ami tehát a fenti *úr* szót és rokonait illeti, a második elem, az utótag vagy a képző (*-r*, *-rho*, *-rā*, *-ri*, *-ra*, *-ry*, *-re*, *-rom*, *-ro*) is összetartozik. Ezek a változatok eredetibb *-rVtkV* formából különböző irányú változások során alakultak: 1. *-rVtkV* > *-rVδkV* > *-rVwkV* > *-rVmkV* > *rVm*, 2. *-rVtkV* > *-rVnkV* > 1. *-rVkV* > *-rVxV* > *-rxV*, 2. *-rV*. Világos, hogy a csuv. *turā* előzménye *turu*, a *turun*-hoz képest

denazalizálódott alak. Látható, hogy a szerkezeti felépítések bemutatása lehetővé teszi az előtag és az utótag, képzős szó esetén a képzők alakváltozatainak a bemutatását.

Fontos adat, a *turan* szó családjába tartozik a csuv. *türinke* 'egy régi törzs neve a régi Alikovszkij rajonban'; ojr. *türengi* 'szegényes, nyomorúságos', tönkrement', tuv. *türengi* 'alsó, szegény', hakasz *türeŋ* 'sovány, vékony', vö.: alt. *türe* 'nyomorogni', *türel* 'nyomorogni, elszegényedni'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: csuv. *tü* + *rinke*, *tü* + *rengi*, hakasz *tü* + *reŋ*, alt. *tü* + *re*, *türe-*: relatív tő, igető + *-l* visszaható igeképző.

A folyóelágazás, a forrás adott mintát a csuv. *türe* 'bíró' szónak. Eleink gondolkodása szerint a legfőbb bíró az úr, az isten. Az úr, az isten a legnagyobb, a legöregebb, mint a forrás, a mag. Ugyanakkor a legkisebb, ha a belőle kinövő folyó, növény állat, utódok méretét, nagyságát nézzük. Forrásértékű egy por szem, amelyet őriznek a népmeséink és őriz a 'por' jelentésű szó, alakváltozata a *turan*-nak, vö.:

csuv. *tusan* 'por', ÓT., MK., azerb., oszm. türkm. *toz*, s.ujg., AFT. *tuz*, türkm., kazak *tozan*, üzb. *tuzon*, kirg. *tozon*, k.kalp. *tozang*, tefsz. XII.-XIII. sz., hakasz *tozyn*, tat., bask. *tuzan*, tuv. *doozun* 'por', ujj. *tozaŋ* 'virágpör, hímör', oszm. *tozan* 'poros hely', vö.: mong. *toos(on)* 'por, hamvak'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: csuv. *tu* + *san*, ÓT., MK., azerb., oszm. türkm. *to* + *z*, s.ujg., AFT. *tu* + *z*, türkm., kazak *to* + *zan*, üzb. *tu* + *zon*, kirg. *to* + *zon*, k.kalp. *to* + *zang*, tefsz. XII.-XIII. sz., hak. *to* + *zyn*, tat., bask. *tu* + *zan*, tuv. *doo* + *zun*, ujj. *to* + *zaŋ*, oszm. *to* + *zan*, vö.: mong. *too* + *s(on)*. Meg kell jegyezni, hogy a csuv. *tusan* szóbelseji *-s-* mássalhangzóját félzöngésen ejtik. Érdekes módon az or. *pyl'* 'por' mint átvétel *-l'*-t tartalmaz, amely szintén eredeti *-t-* fejleménye, a szintén idetartozó magy. *por* pedig őrzi az *-r*-t, ám az eredeti szókezdő *t*-nek a *p-* fejleménye (*t* > *ʒ* > *φ* > *p*-) van meg a szó elején.

Számos közszót említhetnénk még, pl.: a vízmeder mélysége kapcsán tartozik ide a csuv. *tarān* 'mély'; a víz munkája motiválta a Kāšy. *turun*¹¹ 'kimerültnek lenni' igét'; Kāšy. *tarin-*

¹⁰ A kettőzött *-gg-* első *-g-*-je hasonulás eredménye lehet.

¹¹ Az *-n* itt visszaható igeképző.

'szántani, túrni', magy. *túr-*'; Kāšy. *tarun-* 'felingerülni'; szókezdő mássalhangzó nélkül a magy. *inger'*'; Kāšy. *turun-* 'elhelyezni, elhengeríteni'; a hegyes csúcsáról kapta a megnevezést, amelyhez a mintát a vízelágazás adta, pl. magy. *torony*, stb.

7. Tanulságok

A *Turán* mint tulajdonnév és köznév hatalmas szócsaláddal rendelkezik. Ismertek a magyaron kívül a hun és a hun utódnnyelvekben rokonság kapcsán, átvételek a szláv nyelvekben - kivéve, ha nem a szaklan nyelven keresztül örökölték - , a perzsában és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben. A *turán* mint nép neve hun személynévi eredetű dinasztianévből lett népnév ugyanúgy, mint az alakváltozata a *türk, turk, török*. Szintén alakváltozatuk a *magyar* (*magya + r*) népnév. Amíg a *turán népe* a 'forrás' népe, úgy a *magyar* a 'mag' népe, jelentéstartalmában ugyanaz. A *turan* ismert társadalmi címnévként, alakváltozata az 'isten' jelentésű szó, sok köznévi tartozik bele a szó nagy családjába. A megnevezésekhez az első mintát a *turan* mint 'forrás, víz, tó, folyó, forrásfolyó, elágazó folyó, árok' jelentésű szó adhatta. Így mintául szolgált a növénynek, mint 'ághoz, szemhez, gyökérhez tartozó', az állatnak, mint 'maghoz tartozó', az embernek, mint 'maghoz, őshöz tartozó, maggal, őssel ellátott' jelentésben felfogott élőlények megnevezésének. A *turán* eredeti jelentéstartalma és szerkezeti felépítése alapján mintát adott számos tulajdonnév és közszó (ige és névszó) megnevezéséhez. Ismét bebizonyosodott, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei alap a földrajzi nevek nyelvtanához, a földrajzi nevek nyelvтана alap a magyar nyelv nyelvtanához, mindez pedig alap a magyar őstörténethez. Nem utolsó sorban e szótár ismeretében megfejthetők a Kárpát-medence földrajzi nevei, de segít Eurázsia földrajzi nevei etimológiájának a megírásában is. Egyértelmű, hogy a Volga-Urál vidéke víz-neveinek a névadói szkíták, hunok, szarmaták voltak. Ezeket a neveket részben átköltöz-tették a Kárpát-medencébe, részben az ő gondolkodásmódjuk, hagyományuk és tudásuk felhasználásával alkottak neveket a Kárpát-medencében és mindenütt Euráziában, amerre jártak, éltek. Nyelvük, tudásuk, kultúrájuk már Mezopotámiában virágzott, nem pusztult el, hanem tovább él a ma-

gyarban, mint rokonnyelvben, az utódnnyelvekben, mint török, mongol. Sokat azonban átvettek más, idegen gyökerű nyelvek, mint pl. a szláv nyelvek, köztük az orosz és az uráli nyelv-családba sorolt nyelvek. Az átvétel módja azonban különböző. A Földrajzi nevek szótára – Volga-Urál vidék - világosan bizonyítja a magyar nyelv valós kapcsolatait, a finnugor elmélet tarthatatlanságát.

A fentiek nem mondanak ellent az eddigi megállapításainknak, sőt támogatják azokat. A magyar és a török azért is lehet a *turán* népe, mert a *magyar*, a *turán* és a *türk, török* egyrészt alakváltozatok, ugyanazt jelentik, másrészt a *türk, török* hun utódnép, hun személynévi eredetű dinasztianévből lett népnév. A magyar pedig itt a Kárpát-medencében magába foglalja a szkítákat, szarmatákat és a hunokat egyaránt.

8. A Bolgár Évkönyvek adatai

Végül, e tanulmány elkészülte után két évvel, amikor lefordítottam a Džagfar tarihi - Bulgar Évkönyvek három kötetét (BAHŠI 1680), találkoztam a magyar nép és rokonainak, valamint az elődeinek a nevével, nyelvével, történetével, szokásaival stb. Az alábbiakban az évkönyvekben található néhány, a *Turán* névvel kapcsolatos adatra hívjuk fel a figyelmet. Vö.:

„**Turan** A szeretet, a jóslás, a források, a föld alatti és a víz alatti gazdagságok, bányászok, szigetek, hegyi tavak alp-bika-ja; a vad állatok védnöknője; Mar felesége. Nagyon gyakran fellépett kígyó alakjában. Megpróbálta létrehozni Idel'-Ural'-ban az egységes egész államot minden ember számára – Turan – és maga vezette azt. Turan fővárosát nevezték Ergi-nek – Čakčak város védőinek a tisztele-tére, amiért Turan címereként megjelent a kétfejű madár ábrázolása. De majd a szellemek elkerítették Turan-t a naptól fallal és erős hideg jött. Az emberek többsége elmenekült Turan-ból, és ez az állam meg-szűnt létezni. Más bulgar elnevezései a Turan alp bika-nak – Ural (Aral), Abi Armaj (Ramaj), Ban, Badžin (Szerelem); Ld. Idel' állam; Ld. Ura-Ar'ja; Ld. Ura; Ld. Volga-Ural bulgar-ok; Ld. džuran; A káosz, a természeti katasztrófák, a nap és a vadászatok szelleme, amely felvehette a gigantikus sárkány alakját. Ld. baradž, Torna; Ld. Idel';

Amint a hagyományok mondják, a nagyon távoli időkben Turan megpróbálta létrehozni a bulgar ősök számára a Volga-Ural-ban a legendás Turan államot, sőt maga lett annak az uralkodója (ezért a Volga-Ural-t másképp Turan-nak vagy Iske Turan-nak - „Régi Turan”-nak nevezték). Ezen kívül a Dulo törzsből való királyok magukat Turan utódainak tartották. Nyil-vánvaló, ennek következtében Turan tamga-ja lett a Dulo törzs tamgája; Ld. Idel'-Ural." (BÉ.)

„Turan állam Azaz Turáni királyság. Mi pontosan tudjuk a burtas bulgar-ok általi Közel Kelet meghódításának az évét (azaz a Burtas háborúnak) – i. e. 653, amely azonban azt jelenti, Kul Gali adatainak a felhasználásával meg tudjuk állapítani, hogy a Turan királyság megalakulása (az Első Ural'-i Özönvíz után jött létre egy kis idő múlva) megalakult úgy i. e. 33 ezer évvel ezelőtt, hogy Idel' állam megalapítója Džam Idžik uralkodott a saját államában 300 évet (i. e. 14953-14653-ig), hogy a Második (Samar-i – Šumer) Özönvíz végbement i.e. 3653-ban, hogy Burtas király uralkodott 50 évet (30 év a Burtas háború előtt és 20 évet – a Burtas háború után) – i. e. 683-ban-633-ig, mint a Čirmiš (Sarmat) dinasztiából való királyoknak az „erős uralkodói” korszaka, amelyet „tazbaš” kornak neveztek („leborotvált fejek”, minthogy Burtas király a Burtas háború előtt megparancsolta, hogy borotválják le minden makacs bij-nek a haját az ő Sarmat dinasztiának való engedelmességük jeléül), 500 éven át tartott (i. e. 653-153-ig) stb.; A központja Baškort területén volt található. Érdekes, hogy Ufa-t a bulgar-ok alapították annak a helynek a közelében, ahogy feltételezték, hogy található Turan régi fővárosa lakosainak az áldozati oltára („ufa”) - Ergi városa. Ezért az Ufa városának a felépítése után 1185-ben Čakčak jele lett annak a tamga-ja. Ld. Turanskoje gosudarstvo.” (BÉ.)

„Turan alp-bika Kezdetben a szerelem női szelleme volt; Ld. Luk.” (BÉ.) 'Turan 'hős-hercegnő'. (CzK.)

„Turan-bika Kama-Batır lánnya, Bul'umar-Šeke felesége; Kama-Batır lánnya, Bul'umar felesége lett; A karahanid Kadir-han-nak, Jusuf-nak a lánnya.” (BÉ.) A név második tagja bika 'hercegnő', alakváltozatára vö.: bi 'ua.'. (CzK.)

„Turan dingeze „Turan tenger”. Az Aral' tenger bulgar elnevezései közül az egyik.” (BÉ.)

Szó szerint 'Turan tengere'. A második tag tövedingez 'tenger', ehhez járult az -e: birtokos személyjel E/3. szem. Megvan a baskírban és a magyarban is. (CzK.)

„Turan el' Sokan így nevezik Ura kormányzóságot.” (BÉ.) A második tagra vö.: oszm. il 'megye'. (CzK.)

„Turan tele Középkori bulgar elnevezése a „t'urki” köztürk irodalmi nyelvnek; 'Turan nyelve'. Turan nép és nyelv neve.” (BÉ.) A második tag toldalékolt szó, tele: tel 'nyelv' + -e: birtokos személyjel E/3. szem., vö.: magy. nyelve: nyelv + -e. A szótőre vö.: csuv. čelxe 'nyelv, beszéd', KB., Zol. bl., ujb., üzbn., kirg., kazak, k.kalp., nog., kum., alt., ojr., hak. til, tat., bask. tel, azerb., oszm., gag., türkm. dil, tuv. dyl, jak. tyl 'nyelv, beszéd'. (JEGOROV 1964). Alakváltozatuk az or. *jazyk*, de a magy. *nyelv* is. (CzK.)

„Turan tenger Ld. Aral tenger.” (BÉ.)

„Turan-i Orda Ld.: Turan + Orda.” (BÉ.)

„Turáni nyelv Ld. a semirečen-i ('hétfolyó-i') t'urk nyelvjárásban. Ld. Turan tele.” (BÉ.)

9. Tanulságok

A magyarok történetének, nyelvének a gyökerei több ezer évvel ezelőtti ősi időkbe a Volga-Ural vidékére vezet. Arra a kiinduló helyre, ahol a magyarság és elődeinek a gyökerei megtalálhatók, ahova a nyelvének, kultúrájának, hagyományainak a legősibb nyomai elvezetnek, ahol a legősibb földrajzi nevek létrejöttek. A Bulgár Évkönyvek (BAHŠI 1680) szerint ezen a területen az Idel - Arij / Ari népesség élt mintegy 100 ezer évvel ezelőtt. Az első komoly államuk pedig a Turáni állam kb. 33 ezer évvel ezelőtt jött létre. A különböző klímaváltozásoknak köszönhetően ennek a népességnek a különböző részei eljutottak Eurázsia számos területére: Japántól Indiáig, a másik irányban pedig Egyiptom és Mezopotámia valamint a Kaukázus vidékére, sőt másik földrészre is. Amerikába pl. az indiánok mentek, akik magukat ugor néven is nevezik. Ők mind turáni gyökerűek történelmükben, nyelvükben, kultúrájukban, hagyományaikban egészen vagy legalább részben.

10. Rövidítések

alt.	altaji
ang.	angol
av.	aveszta
azerb.	azerb.
B.	Batyrevszkij rajon
bask.	baskir
Belor.	Beloreckij rajon
Bu.u.	Buinszkij ujezd
burj.mong.	burját mongol
Burz.	Burzdjanszkij rajon
C.	Civilszkij rajonban
Č.	Csebokszarszkij rajon
csag.	csagatáj
csuv.	csuvas
d.	domb
fi.	finn
gag.	gagauz
h.	hely
hak.	hakasz
hn.	helynév
i. sz.	időszámítás szerint
jak.	jakut
Jal.	Jalcsikszkij rajon
jeny.	jenyiszeji
Ka.	Kanasszkij rajon
kalm.	kalmük
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
kum.	kumük
lat.	latin
ld.	lásd
lp.	lapp
magy.	magyar
mong.	mongol
nog.	nogaj
ojt.	ojrot
óözb.	óözbég
or.	orosz
orh.jeny.	orhon-jenyiszeji
oszm.	oszmán
ÓT.	ótörök
óujg.	óujgur
pl.	például
Še.	Semursinszkij rajon
SZU	Szovjetunió
tat.	tatár
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
ua.	ugyanaz
ud.	udmurt
ujg.	ujgur

üzb.	üzbég
vog.	vogul
vö.	vesd össze

11. Források, irodalom

Ar. Archivális anyag ld. NIKITIN **ARADI 2005** ARADI Éva, A hunok Indiában. A heftaliták története HUN-idea Kiadó Budapest 2005

Ašm. ASMARIN, N. I. 1928-50: The-saurus linguae Tschuvaschorum - I-XVII. Čuvaškoje Gosudarstvennoje Izdatyielstvo. Kazan-Čeboksari

BAHŠI 1680 BAHŠI Iman, *Džagfar története. Bulgár évkönyvek gyűjteménye 1680.* A „Džagfar tarihi” 'Džagfar története' szöveg ismertetése orosz nyelven. Készítették I.M.- K. Nigmatullin és Petropavlovsk város lakói 1939-ben. „Bulgaria” közlöny szerkesztése. Orenburg 1993. Orosz nyelvről magyarra fordította: Czeglédi Katalin 2017-18. Kézirat.

BAKAY 2013 BAKAY Kornél, Östörténetünk régészeti forrásai I-II-III. Budapest, 2003.

BATSAJHAN 2006 BATSAJHAN Zagd A mongol népek története. Fordította Obrusánszky Borbála. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó Budapest 2006.

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, Szkíta-hun nyelv őstörténete, Hangtan. Farkas-Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.

CZEGLÉDI 2013 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvi kapcsolatainkról másképpen III. A komi-zürjén nyelvjárási és a magyar nyelvi kapcsolatok nyelvi és őstörténeti tanulságai. Czeglédi Katalin, Hungary, Pilisvörösvár, 2013. Magánkiadás.

CZEGLÉDI 2022 Dzsagfar tarihi és a magyarság ősi forrásai. Szkítia Kiadó. 2022. Budapest. Szerkesztette, az Évkönyveket fordította és jegyzetekkel látta el Czeglédi Katalin.

Č-Č. ČERNECOV – ČERNECOVA 'Kratkij marijsko-russkij slovar'

JEGOROV 1964 JEGOROV, V. G. 1964: Etimologičeskij slovar čuvaškovo jazyka. Čuvaškoje Knižnoje Izdatelstvo. Čeboksari. Kášy. Maxmūd al-Kášyari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Kézirat. A könyv eredeti címe Dīvān Lugāt at-Turk, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzé-

seket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.

KB. Ld. KB. „Кутадгу Билиг” Древнейуйурский памятник, написанный Юсуфом. Баласагунском в 1069 г.

KISS 1980 KISS Lajos 1995: Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest

LYTKIN – GULJAJEV 1999 – V. I. LYTKIN – Je. Sz. GULJAJEV, *Kratkij etimologičeskij slovar komi jazyka*, Syktyvkar 1999.

MK. Ld. Kāšy.

NAP Naseljonnyje punkty čuvašskoj ASSR. Čuvašskoje Knižnoje Izdatelstvo. Čeboksari, 1974.

NIKITIN NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija uročiš, ovragov, lesov i drugih punktov selenij) Čuvašskoj ASSR*. Naušnyj arhiv ČNII, knižnoje postuplenije N. 72. Kézirat.

SIS Ld. ŠIŠ. N.M. Šanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Šanszkaja 1975: *Kratkij etimologičeskij slovar russkogo jazyka*. Moskva.

TB. *Slovar Toponimov Baškirskej ASSR*, Ufa 1980.

tefs. Ld. тефс. XII-XIII. вв. А. К. Боровков. *Лексика среднеазиатского тефсира М.*, 1963.; тефс. XI-XV. вв. А. К. Боровков. *Опыт грамматической характеристики языка тефсира XI-XV. вв.*

TESz BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

UCSIRALTU 2008 UCSIRALTU, *A hun nyelv szavai*, Napkút Kiadó Budapest, 2008.

Zamaxš. Zamaxšari, *Mongolskij slovar, „Mukaddimat al-adab”*. I-II—L., 1938-1939.

Zol.bl. Ld. Зол. бл. Сутра „Золотого блеска” Адтун Ярук. *Памятник уйгурской письменности*

AGÓCS KÁROLY

Nyelv és kreativitás

Nem kis büszkeségünkre idén Karikó Katalinnal és Krausz Ferencsel tizenháromra bővült a magyar anyanyelvű Nobel-díjasok száma, ami a magyar származású, de nem magyar anyanyelvűekkel együtt tizenhét. Annak fényében, hogy viszonylag kis népességű nemzet vagyunk, igen figyelemre méltó ez a számadat, és felvetheti azt a kérdést is, hogy van-e szerepe ebben a nyelvünk egyediségének, tágabb értelemben pedig, hogy az anyanyelvként elsajátított nyelv a jellegzetességeiből, a típusából adódóan befolyással van-e a gondolkodásmódra, a szellemi teljesítőképességre, a kreativitásra.

Sir Bowring John angol nyelvész és irodalmár (1792-1872), az első angol nyelvű magyar versantológia, a *Poetry of the Magyars* (1830) összeállítója a következőképp nyilatkozott a magyar nyelvről:

„Más nyelvek tanulmányozása vajmi kevés haszonnal jár, ha ezt a nyelvet próbáljuk igazában megérteni. Lényegében egyedülálló

nyelvi öntőformája van, szerkezete és felépítése oly múltba vesző időkre mutat, amikor Európa legtöbb nyelve még nem is létezett, vagy nem volt hatással a magyar vidékre. E nyelv történelmét megpróbáltatások és gyötrelmek kísérték. Eredete olyan derengő korba nyúlik vissza, amely ma már körül sem írható, s időről időre frissítést nyert törzsektől és nyelvektől, amelyek a magyar fajt meglátogatták, illetve amelyeket az meglátogatott, lényeges egyediségét a nyelv mégis megőrizte, s a megfigyelő számára a legérdekesebb kutatási témát szolgáltatja.”

Sir Bernard Shaw (1856-1950), a világhírű ír drámaíró pedig így nyilatkozott:

„Bátran kijelenthetem, hogy miután éveken tanulmányoztam a magyar nyelvet, meggyőződésemmé vált: ha a magyar lett volna az anyanyelvem, az életművem sokkal értékebb lett volna. Egyszerűen azért, mert ezen a különös, ősi erőtől duzzadó nyelven sokszorta